

Monipuolinen tietokirja Neuvostoliiton turismista

Ville-Juhani Sutinen: *Neukkuturismi. Neuvostoliiton matkailun historia*. Tampere: Vastapaino, 2020. s. 463. ISBN: 978-951-768-817-8.

Tietokirjailija Ville-Juhani Sutisen uusi teos tarttuu Neuvostoliiton historiaan matkailun näkökulmasta. Reilun 460 sivun mittainen kirja on kattava yleisesitys matkailusta myöhäiseltä keisariajalta nykypäivään, joskin pääpaino on neuvostoajassa. Teoksen aihepiiri on laaja, sillä se pitää sisällään niin koti- ja ulkomaisen turismin kuin ulkomaalaisten matkat Neuvostoliittoon.

Heti aluksi on tartuttava teoksen yläotsikkoon ja sen keskeiseen käsitteeseen: neukkuturismiin. Neukkuturismiksi Sutinen määrittelee sekä kotimaanmatkailun, ulkomaalaisten matkat Neuvostoliittoon että neuvostokansalaisten matkat ulkomaille. Tekijä on tietoinen käsitteen riskeistä, mutta korostaa, ettei tarkoitus ole käyttää sitä halventavassa merkityksessä. Sutista lainaten ”neukku” ”kiteyttää hyvin tietyn totunnaisen kulttuurin koodiston, jonka piirteet (punatähdet, Kremlin sipulikupolit, vodkapullot, karvalakit ja niin edelleen) sana herättää heti mieleen”.

”Neukku”-sanan käyttö näyttäytyy tässä yhteydessä kuitenkin ongelmallisena. Sana on varmasti monelle itänaapurissa matkaneelle tuttu ja käytettykin. Siihen sisältyy monenlaisia tasoja ja valtavasti tunnelatausta. ”Neukku” ilmentää aavistuksen ylenkatsetta ja halveksuntaa, toisaalta se voi joillekin merkitä myös nostalgista suhtautumista menneeseen hyväntahtoisen ivan tai kritiikin kautta. Neutraali nimitys neuvostoliittolaisista ihmisistä ja asioista se ei kuitenkaan ole, ja siksi sen käyttö muuten erittäin huolellisesti laaditussa, viitoitetussa ja hyvin dokumentoidussa tietokirjassa hämmästyttää. Lisäksi kaikkien matkailuun ja liikkuvuuteen liittyvien teemojen yhdistäminen neukkuturismiksi antaa liian yhtenäisen kuvan monitahoisesta ilmiöstä. Nimestään huolimatta *Neukkuturismilla* on ansionsa ja se on monin paikoin erittäin onnistunut tietokirja.

Sutisen lähestymistapaa voisi kuvailla kulttuurihistorialliseksi. Tämä näkyy sekä käytetyssä aineistossa että käsittelevässä, jotka kielivät venäläisen ja neuvostoliittolaisen kulttuurin laajasta harrastuneisuudesta. Sutisen aineisto on tietokirjaksi ihailtavan laaja ja monipuolinen.

Kirja perustuu kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen, erityisesti alan kärkinimien kuten Anne Gorsuchin, Diane Koenkerin, Igor Orlovin ja Aleksei Popovin tutkimuksiin. Tutkimuksen lisäksi käytössä on ollut laaja kokoelma erilaisia matkaesitteitä, julisteita, matkailuun erikoistuneita aikakauslehtiä, venäläistä kaunokirjallisuutta sekä parin suomalaisen matkailualalla toimineen haastattelut. Sutinen on hyödyntänyt myös Suomi-Neuvostoliitto-seuran arkistoa sekä valtiollista audiovisuaalista arkistoa Pietarissa. Tästä laajasta aineistosta Sutinen on jäljittänyt neuvostoliittolaiselle matkailulle tyypillisiä kulttuurisia käytänteitä ja perinteitä. Runsaat visuaaliset ja kaunokirjalliset esimerkit vievät lukijan lähelle aikalaisten kokemaa turismin maailmaa.

Teos jakaantuu kahdeksaan lukuun. Ensimmäisessä tarkastellaan matkailun kehittymistä 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa ennen vallankumouksen tuomia muutoksia. Toinen luku esittelee neuvostomatkaillen syntyä, kolmas kotimaista turismia 1930-luvulla ja neljäs suojasään vaikutuksia matkailuun. Viidennessä luvussa painopiste vaihtuu ulkomaisiin matkailijoihin ja ajallisesti palataan vallankumouksen jälkeiseen aikaan. Kuudes luku taas vie neuvostoliittolaisten turistien mukana ulkomaille. Seitsemännessä luvussa palataan kotimaisen turismin pariin Brežnevin aikana ja viimeisessä lyhyessä luvussa luodaan katsaus turismiin sosialismin jälkeisellä Venäjällä.

Teoksen rakenne on ymmärrettävä. Maan sisäinen turismi, ulkomaalaisten matkat Neuvostoliittoon ja neuvostokansalaisten reissut ulkomaille ovat isoja teemoja, jotka yksinäänkin kantavat kirjan lukuina. Niiden käsitteleminen erillisinä kokonaisuuksina jättää kuitenkin turismin eri muotojen vaikutuksen toisiinsa huomiotta. Oman maan ja ulkomaiden kansalaisten liikkuminen Neuvostoliitossa ja Neuvostoliitosta oli monin tavoin kytköksissä toisiinsa. Puhumattakaan 1930-luvun neuvostoyhteiskuntaa keskeisesti määrittäneistä tekijöistä, kuten poliittisista vainoista ja vankileireistä, joiden vaikutuksesta mahdollisuuksiin matkustaa olisi kaivannut perusteellisempaa pohdintaa.

Rakenteen ongelmallisuus konkretisoituu erityisen hyvin Neuvostoliiton kansalaisia

käsittelyvän matkustamisen kohdalla. Kun kotimaan ja ulkomaan matkailu kerrotaan erillisinä tarinoina, niiden yhteydet jäävät huomaamatta. Kotimaan matkailuun panostettiin ja sitä suositettiin juuri sen vuoksi, että ulkomaille ei ollut asiaa. Lisäksi kotimaan matkailun tarina katkeaa lukijalle täysin yllättäen suojasään avautumisen jälkeen, kun edessä hämmöittäisivät juuri kasvun ja massaturismin kulta-ajat.

Teoksen vahvuus on sen monipuolisuudessa. Matkailun ja turismin erilaiset muodot tulevat ensyklopedisen tarkasti esiin. Osansa saavat niin tavalliset lomamatkaajat kuin Stalinin mökkilomat ja harvinaisemmat yksittäiset seikkailijat, kuten sankarimatkailija Gleb Travin, joka kiersi polkupyörällä ympäri 1920-luvun Neuvostoliittoa. Sutisen matkassa päästään kurkistamaan luontomatkailuun ja metsästysturismiin, isänmaalliseen turismiin, ideologiseen matkailuun poliittisten pyhiinvaeltajien ja kansamatkustajien seurassa sekä turismin intiimeihin puoliin lomalomanssien ja seksiturismin myötä. Myös suomalaisittain merkityksellisiä vodkaturismia ja juurimatkailua eli luovutettuun Karjalaan liittyvää matkustusta käsitellään neuvostoturismin erityisinä ilmenemismuotoina.

Neuvostoliiton turismin ja matkailun erityispiirteiksi Sutinen nostaa yhtäältä levon ja toisaalta hyödyn. Matkailu liittyi monien muiden elämäntavojen tavoin kiinteästi uuden sosialistisen yhteiskunnan rakentamiseen. Se ei ollut neuvostokansalaiselle puhtaasti vapaa-ajan hovitusta, vaan tavoitteena oli virkistää ja kasvattaa työntekijöitä, jotta he täyttäisivät mahdollisimman mallikelpoisesti paikkansa sosialistisessa yhteiskunnassa. Terveyskylpylöissä ja lepokodeissa kansalaiset hoidattivat ruumiinsa ja mielensä työkuuntoon. Paketti- ja reittimatkoilla taas seurattiin etukäteen valittua ohjelmaa, joka esitteli ideologisen oikeoppisesti tärkeitä nähtävyyksiä, kuten suuren isänmaallisen sodan muistomerkkejä, mallikelpoisia tehtaita ja tietysti paikkoja, joissa Lenin oli joskus viettänyt ohikiitävän hetken.

Neuvostomatkaillen monelle tuttu erityispiirre oli myös kaikkialle ulottuva kontrolli. Valtio ohjasi matkailua alusta loppuun saakka matkatoimistojen, kuten Intouristin, kulttuurisuhteiden järjestöjen, ystävyysseurojen ja ennen kaikkea ammattiliittojen avulla, jotka suuren osan neuvostokansalaisten matkoista organisoivat. Ulkomaanpassi oli harvinaisuus, jolla harvat ja valitut pääsivät kurkistamaan neuvostomaan rajojen ulkopuolelle. Kotimaan passi ja *putjovka* eli maksuseteli puolestaan määrittivät maansisäisen matkailun rajat. *Putjovkalla* oli tietty

rahallinen arvo, joka määritteli sen, millaiseen lomaan ja mihin kohteisiin matkailijalla oli mahdollisuuksia tarttua. Neuvostomatkaillen varhaisvaiheessa *putjovkia* myönsivät lääkärit, sillä loman tarkoituksena oli ennen kaikkea lepo. Maksusetelillä myös palkittiin ansioitusneita opiskelijoita.

Kirja painottaa viranomaisten ja ideologioiden näkökulmaa matkailuun ja sen yhteiskunnalliseen ja kasvatukselliseen tehtävään. Opaskirjat, matkailulehdet ja julisteet välittävät virallisen Neuvostoliiton ajatuksia ideaalista turismista. Mukana on paljon lainauksia myös kirjailijoiden matkakuvauksista, Neuvostoliittoon matkanneiden ulkomaalaisten matkakertomuksista ja neuvostoliittolaisen älymystön kirjallisia selostuksia matkoista ulkomaille. Yksi ääni, jota jäin kirjaa lukiessa kaipaamaan, oli tavallisten neuvostokansalaisen näkökulma: mitä tavallinen työläinen tai talonpoika ajattelivat matkustamisesta, vapaa-ajasta, ja millaisena he turismin kokivat, jos sattuiivat pääsemään siitä osallisiksi.

On ilahduttavaa, että kirjan kuvituksen ja taittoon on panostettu. Monipuolisen ja kekseliään kuvallisen aineiston avulla lukija pääsee tutustumaan neuvostomatkaillen visuaaliseen puoleen ja kuvien vangitsemaan ilmapiiriin. Matkaesitteiden ja julisteiden kautta hahmottuu käsitys siitä, miten eri turistikohteita mainostettiin ja millä keinoin neuvostokansalaisia yritettiin houkuttaa matkoille. Valokuvat kertovat keskeisistä turistikohteista, matkustusvälineistä sekä turistien pukeutumistyylyleistä eri aikoina ja herättänevät monella Neuvostoliitossa matkanneella omakohtaisia kokemuksia mieleen. Kartat puolestaan valottavat matkareittejä ja neuvostomatkaillen maantieteellisiä painopisteitä.

Aivan kaikki kuvat eivät kuitenkaan kerro tekstin kanssa samaa tarinaa. Esimerkiksi 1920–30-lukuja käsiteltäessä mukana on kuvitusta paljon myöhemmältä ajalta, jonka visuaalinen kieli on hyvin toisenlaista. Pientä epätarkkuutta on myös joissain aikalaiskokijoiden lainauksissa. Esimerkiksi Klaus U. Suomelan matkakertomuksen *Lensimme uuteen maailmaan* kokemukset värjyvät 1930-luvun ulkomaanmatkaillen Neuvostoliittoon, vaikka Suomela teki matkansa vasta vuonna 1945, toisen maailmansodan jälkeisessä maailmassa. Myös Intouristin Pohjois-Kaukasian mainostavan esitteen kuvateksti hämmentää. Siinä annetaan ymmärtää esitteen kuvien edustavan suomalaisille eksoottista arkkitehtuuria. Kaksiosaisen esitteen yläkuvassa komeilee kuitenkin Matti Suuronen 1960-luvulla suunnittelema Futuro, jonka yksi versio päättyi hotelliksi Dombai-vuorelle

Karatšai-Tšerkessiaan, Pohjois-Kaukasukselle.

Sutisen *Neukkaturismi* on sujuvasti kirjoitettu, erittäin monipuolinen tietopaketti Neuvostoliiton matkailun ja turismin historian eri vaiheista ja erityispiirteistä. Se tuo suomalaisille lukijoille ensimmäistä kertaa kattavan kokonaisuuden aiheesta, josta on suomeksi julkaistu toistaiseksi vielä vähän tutkimusta

ja tietokirjallisuutta. Erityisen ansiokkaana on pidettävä sitä, että kirja keskittyy Neuvostoliiton matkailuun yllirajaisesta näkökulmasta ja antaa näin suomalaiselle lukijakunnalle perinteistä vodkaturismia monialaisemman kuvan itänaapurin matkustamisen historiasta.

Pia Koivunen

Pohjoisen luostarin jatkuvuus

Elina Kahla: *Petsamon marttyyri ja maailman pohjoisin luostari. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2020. 319+16 s. ISBN: 9789518581065.*

Juuri itsenäistyneen Suomen kansallisissa kuvastoissa Petsamo oli kalastuksen ja myöhemmin nikkelin avulla rikkauksia tuottava syrjäinen siirtomaa, jonne kehitettiin myös pohjoista turismia. 1930-luvulla siitä tuli myös vakoilun tai ainakin vakoiluepäilysten kultamaa. Näistä sekä turismiin että vakoiluepäilyksiin on liitetty myös Petsamon luostari, jonka ymmärtäminen ja arvostaminen oli 1900-luvun alussa, mutta mahdollisesti edelleen 2000-luvun alussa, vaikeaa luterilaisittain maallistuneille suomalaisille.

Elina Kahlan kirja lupaa otsikossaan kertoa Petsamon marttyyristä, jolla hän viittaa luostarin viimeiseen esimieheen, myöhäisstalinistisen ajan sekasorrossa teloitettuun isä Paisiin. Kirja on myös huolella laadittu ja rikas johdatus Petsamon luostarin monivaiheiseen historiaan, minkä vuoksi se mahdollistaa suomalaisillekin ortodoksisen instituution ymmärtämisen. Kahla on omistanut teoksen viimeisen luvun isä Paisin kohtalon esiintuomiselle ja merkityksen pohtimiselle, mutta sitä ennen hän valottaa luostarin menneisyyttä paitsi tavanomaisten historiallisten lähteiden, myös perinteen avulla. Teos on merkittävä paitsi historiallisen tiedon kannalta, myös eri toimijoita ja heidän näkökulmiaan ymmärtävän, lämpimän ja tunteellisen, mutta samaan aikaan totuudellisuuteen palaavan otteensa vuoksi. Juuri monitahoisuus tekee kirjasta kiinnostavan, mutta myös ilahduttavan haastavan.

Ortodoksisuus ympäröi teosta niin, että se alkaa veisuista ihmeidentekijä Trifonille ja päättyy painavaan pohdintaan siitä, miksi Paisia ei ole tuettu pyhittäjämarttyyrien joukkoon. Trifon Petsamolaista pidetään Petsamon luostarin perustajana, minkä vuoksi hänen muistelunsa kirjan alussa on hyvin perusteltua. Kahla käy läpi

luostarin perustamisen lisäksi sitä, miten Trifonin kerrotaan olleen kolttasaamelaisille tärkeä apostoli, jonka ansiosta Kuolan niemimaalla asuvat alkuperäisasukkaat kääntyivät ortodoksisuuteen. Myöhemmin saamelaisten lisäksi luostarissa ovat vierailleet niin komit kuin nenetsitkin. Kahlan moniäänisyyteen tähtäävä historiankirjoitus alkaa jo luostarin perustamisen ajoista. Hän on valinnut esitellä luostarin historiaa myös saamelaisten kertoman mukaan. Folkloristina tunnistan monista motiiveista myös suomalaista tarinaperinnettä tai vielä laajemmin kansainvälisiä aiheita, mutta se ei ole teoksen kannalta olennaista. Keskeistä on havaita, että luostarista on kerrontaa ja sikäli luostarilla on merkityksiä myös ortodoksisen kaanonin, Suomen ja Venäjän valtiohistorioiden ulkopuolella: se asettuu osaksi paikallista luonnon- ja mielenmaisemaa.

Juuri tämä perushavainto tekee *Petsamon marttyyrin* lukemisesta niin surullisen kokemuksen. Luostarin historia toistaa monen rajamaan riipivää todellisuutta vähintään kahden, usein monen tulkinnan, ideologian tai näkemyksen välissä olemisesta. Petsamon luostari perustettiin Venäjälle ja se sijaitsi pitkään Venäjän keisarikunnassa, kunnes Petsamon alue siirtyi Tarton rauhansopimuksessa vuonna 1920 Suomelle. Luostarin historiassa aikaa edelsi sen kukoistuskauti, ja Suomen valtion osaksi ajautuminen aiheutti päänvaivaa ja mielipahaa muun muassa gregoriaaniseen ajanlaskuun siirtymisen vuoksi. On selvää, että uljasta siirtokuntaa Petsamoon rakentava Suomi ei ollut kiinnostunut tukemaan ortodoksisen luostarin aiempaa elämää ja Kahla kuvaa, miten luostarin näivettyessä muun muassa sen rakennuksia luovutettiin luterilaisen kirkon käyttöön ja tunnelma lasi, kun yksi munkki toisensa jälkeen halusi lähteä.

Suomalaisten siirtokunnan isäntien epäensitiivisyys kuvastuu selvimmin muistomerkinä, jonka kapteeni Jalmar Pajakka halusi pystyttää